

ŽELJKO UJČIĆ

LANOSREDNJOVJEKOVNI KAMENI
SPOMENICI SA SIMBOLIČKIM »RAJSKIM«
PRIKAZOM IZ JUŽNE ISTRE

UDK 904:726.1(497.13Istra)=07/08*
Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper
Priljeno: 12. II. 1992.
Received:

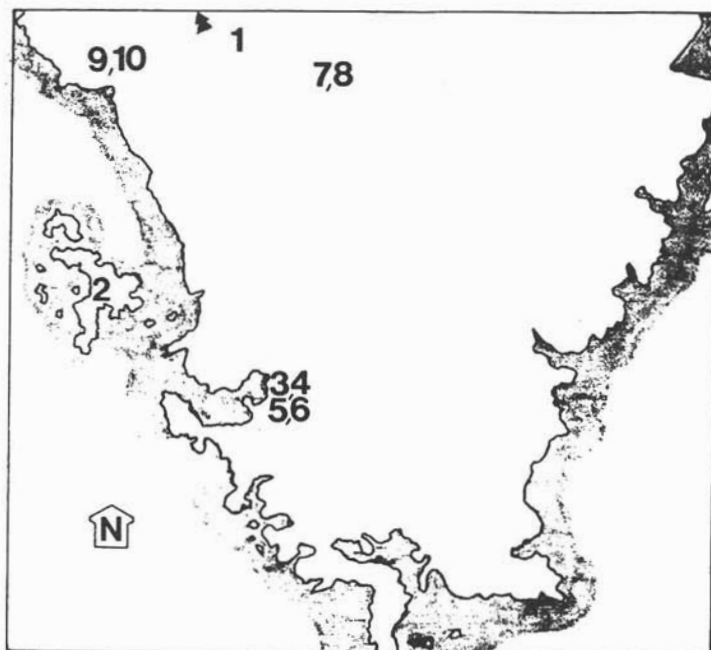
Željko Ujčić
52000 Pula – Hrvatska
Arheološki muzej Istre,
Mate Balote 3

U mnoštvu predromaničkih spomenika južne Istre napose se ističu svojom osebujućom simbolikom reljefi s prikazom križa između palmi, kao tradicija ranokršćanskoga označavanja raja. Raznovrsnost obrade površine pluteja i sarkofaga iz pulske biskupije pruža mogućnost praćenja razvojnosti stila u prezentaciji toga prikaza, od rustičnih radova paleobizantskih korijena, preko reljefa prijelaznog stila što prethodi pleternom kiparstvu i njezinu kićenom zrelijem razvojnom razdoblju. Oslanjajući se na mnogobrojne srodne primjere pregradnih ploča s italskoga poluotoka, ali i Dalmacije, takvi južnoistarski spomenici vremenski odgovaraju kraju 8. te prvoj polovici i sredini 9. stoljeća.

Izuzetan kulturni uticaj Zapada, koji se ogleda u svakom istarskom sakralnom spomeniku, gotovo neizostavno pri zamjeni crkvenog namještaja predromaničkim ukrasnim repertoarom reljefnosti,¹ logičan je rezultat snage zračenja sjedišta crkvene moći, posebno onih iz sjeverne Italije – Aquileie i Grada. Posebno je moć Franaka osiguravala izuzetan upliv karolinške stilske dekoracije nakon osvajanja Istre 787. godine. Franci su ovdje ustrojili veliku vojnu pokrajinu (Marcha del Friuli) oko 800. godine, te je zatim podijelili 830. godine u četiri grofovije. Tako je Istra opet pripala markgrofoviji Friuli, i to kao dio Italskog kraljevstva (*Regnum Italicum*) sve do 951. godine, što je bilo definirano verdunskom diobom 843. godine.²

Osim toga, kasnoantičko i ranobizantsko predanje ukorijenjeno u tradicionalnoj samosvijesti zapadnih biskupija poluotoka i dalje se moralo nadograđivati, bez obzira na to što se golemo carstvo već Ahenskom nagodbom skrušeno povuklo pred silinom Karla i kasnije njegovih hrvatskih vazala na venecijanske lagune i urbanu dalmatinsku arhotiju, odnosno themu.³ U tome razdoblju, uza sve slavenske i arapske nedaće, bizantsko podneblje rastrgala je i borba štovatelja i protivnika ikona. Taj teološki sraz morao je ostaviti traga i u predočavanju dogmatskih tema banalnom simbolikom tijekom svega 8. st. i dijela 9. st. jer su na više crkvenih koncila ikonoklasti sve do 842. godine odnosili pobjedu.⁴

Poštujući takove političke mijene i praćenjem nekih stilskih motiva ranosrednjovjekovne kiparske djelatnosti, moguće je označiti njene razvojne putove od ranobizantskih spomenika, preko razdoblja nagovještaja i formiranja pleterne ornamentike k njezinoj zrelijoj fazi predromanike 9. st. u Istri.



Sl. 1. Nalazišta ranosrednjovjekovnih spomenika sa simboličkim »rajskim« prikazom iz južne Istre. – *Sites archéologiques de monuments du haut moyen âge, avec une représentation symbolique du »paradis«, du Sud de l'Istrie*

U gradu Puli i na području njegove biskupije nađeno je deset kamenih spomenika, tematski povezanih sličnim reljefnim prikazom (sl. 1). Određene kršćanske poruke izražene su na njima simbolima u niskome reljefu s osnovnim motivom križa i palmeta, uglavnom unutar naslućenih arhitektonskih elemenata. Raznovrsnost obrade i kombinacije detalja, od tehnički krajnje jednostavnih do veoma bogato klesarski ukrašenih, dalje navedenih pluteja i sarkofaga iz zapadnog dijela srednjovjekovne pulske biskupije, opet pruža mogućnost praćenja razvojnosti stila u predočavanju prikaza.

POPIS SPOMENIKA:

Sarkofag iz Bala (T.I/1)

Monolitni četvrtasti sarkofag od vapnenca (178 x 62 x 53 cm, debljina stijenke 5,5 cm). Njegova je uzdužna stranica ukrašena arhitektonskim nizom od pet lukova sa stiliziranim ljiljanima, a u interkolumnijama tordiranih stupova prikazom palmeta s volutama. Bočna je strana ukrašena latinskim križem raširenih troprutastih krakova, a uokolo su predočena dvoprutasta stabla, jednostavno stilizirana u obliku slova »Y« (ljiljani) i par palmeta.

Taj sarkofag nalazi se u župnoj crkvi u Balama, a već je početkom stoljeća uočen na području mjesnoga groblja.⁵ A. Šonje ga stilskim karakteristikama smješta u fazu formiranja pletera s datacijom

oko 800. godine.⁶ B. Marušić, osvrćući se na njegove pojedinosti (*crux gemmata*, stabljike s volutama) koje povezuje sa spomeničkim repertoarom čedadskog kulturnog kruga i na ostale primjere iz Italije ukrašene srodnom ornamentikom, datira njegovu izradu u posljednja dva desetljeća 8. st.⁷

Ulomak pluteja s Velog Brijuna (T.II/2)

Dio desne strane oštećene pregradne ploče od vapnenca (72 x 33 x 11 cm) sa središnjim prikazom latinskog križa proširenih troprutastih krakova. Okolna pravokutna polja ispunjena su stiliziranim biljnim motivom u obliku slova »Y« (liljani), koji su napose u donjem dijelu višekratno naglašeni poput motiva »riblje kosti«. Izdužena rubna ploha ispunjena je motivom kružno – čvorastih medaljona troprutog pletera.

Plutej je pripadao namještaju Marijine bazilike kod kastruma u zaljevu Dobrika, čija je prva fortifikacijska faza datirana u kraj 5. i početak 6. st.⁸ Brojni kameni spomenici ukrašeni pleternim uzorcima upućuju na promjenu crkvenog namještaja u predromani, te je stoga i taj ulomak datiran u prijelaz iz 8. u 9. st.⁹ Nalazi se u Muzejskoj zbirci na Velom Brijunu.

Ploča iz Pule (T.III/3)

Oštećena ploča od vapnenca (inv. br. S/9), (49 x 34 x 10 cm) ukrašena latinskim križem s blago proširenim krakovima i stiliziranim jednostavnim palmetama u vidu izduženih, istokračnih trokuta. Bridovi križa i palmeta su izliblejni.

Okolnosti nalaza nisu poznate i zasad samo temeljem stilskih osobitosti nije moguće utvrditi kojem on pulskom sakralnom objektu pripada.

Plutej iz bazilike Marije Formoze u Puli (T.III/4)

Oštećena obrubljena ploča od vapnenca (inv. br. S/ 3059), (67 x 63 x 4,5 cm) s reljefom profiliranih stupova i luka, te središnjim motivom glatkog, vjerojatno nedovršenog latinskog križa proširenih krakova. Ispod poprečnog kraka nalaze se dvije izdužene palme s volutama. Četiri trokutasta prostora oko luka ispunjavaju tropruti peltasti čvorovi.

Ploča se ugrađena nalazila još početkom stoljeća u preslici kapele sv. Marije od Carmela, kako je i donosi A. Gnirs crtežom uz preranu dataciju u 7. st.¹⁰

Ulomak pluteja iz pulske katedrale (T.III/5)

Oštećena pregradna ploča od vapnenca (inv. br. S/73), (56 x 52 x 8 cm) sa središnjim motivom latinskog križa proširenih krajeva krakova i ispunjenih troprutim pleterom. U zavijucima pleterne vrpce i naročito u križištu krakova, naglašene su rupice tehnikom svrdlanja. Iznad je arkada, a s obje strane, ispod poprečnog kraka, nalaze se stilizirani palmni listovi, te gore stilizirani biljni ukrasi.

Ploča je inače datirana u početak 9. st.,¹¹ a kao i slijedeći primjerak danas se nalazi u lapidariju Arheološkog muzeja Istre.

Gornji ulomak pluteja iz pulske katedrale (T.III/6)

Ulomak gornjeg dijela reljefne ploče od vapnenca (inv. br. S/74), (52 x 27 x 9 cm), koji je veoma nalik na prethodni primjerak. Nemogućnost spajanja ipak upućuje na dva različita, ali srodna spomenika. Gornji nepotpuni friz je ispunjen troprutastim mrežastim pleterom, dok se u donjem dijelu nazire profilirani luk i krak križa proširenih krajeva. Na bokovima arkade postavljeno je nekoliko antitetičkih voluta.

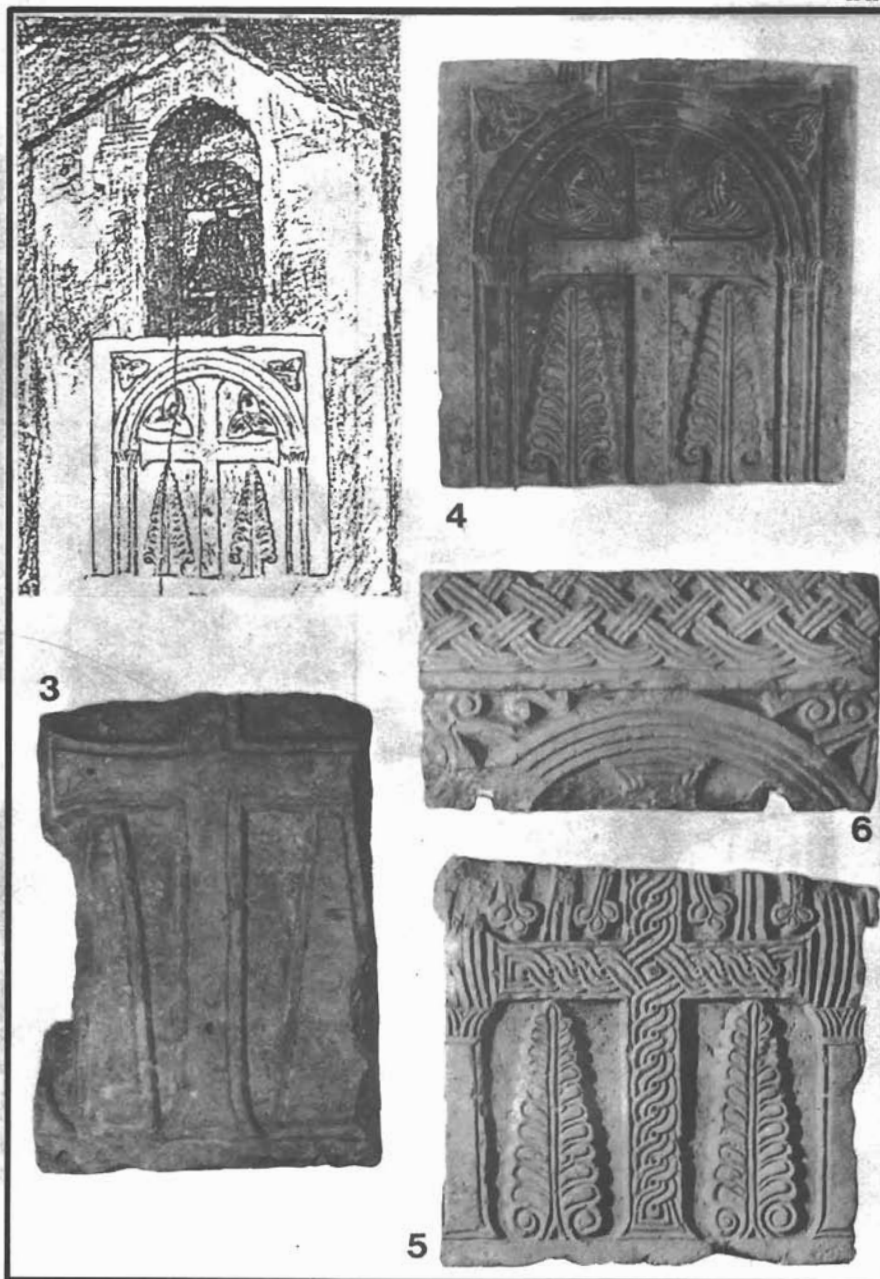


1 <

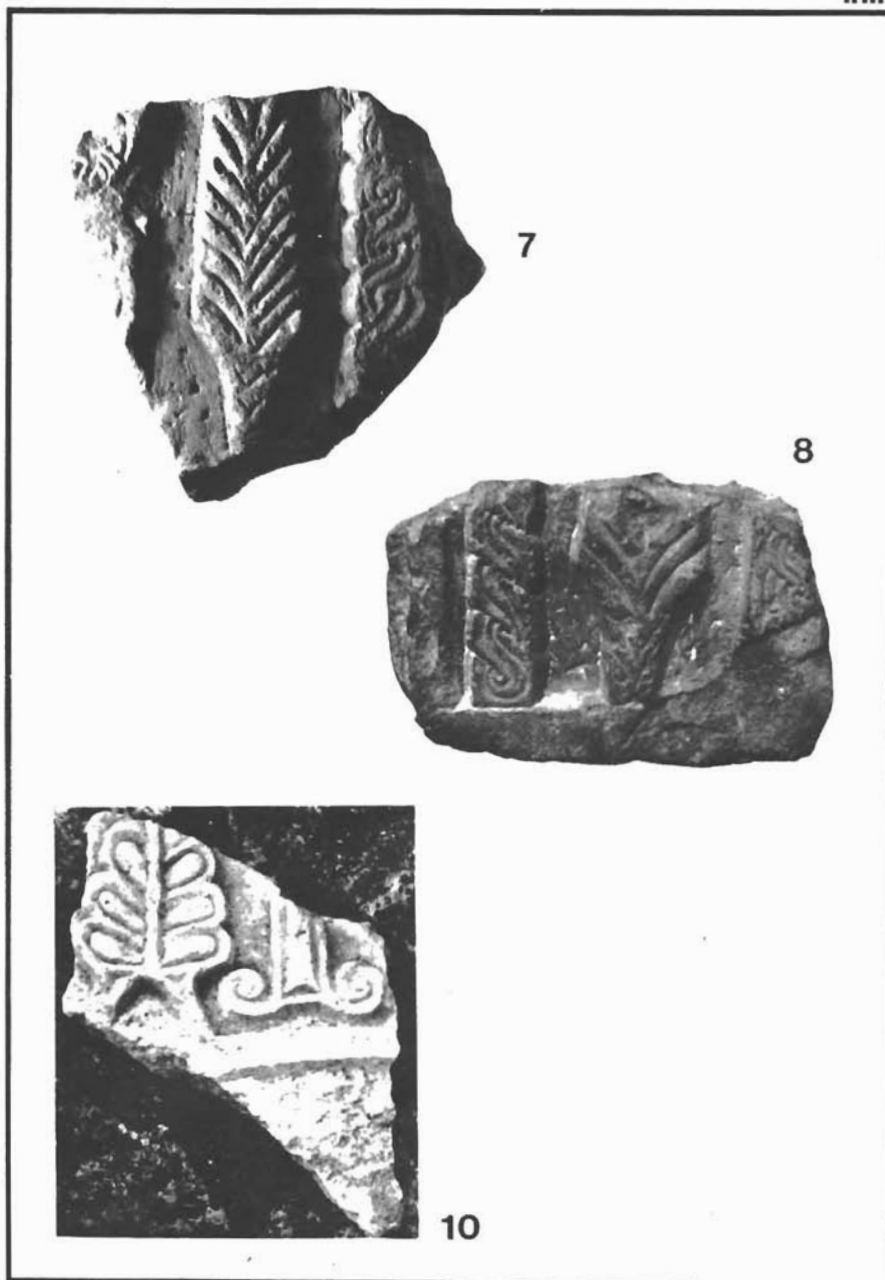


2

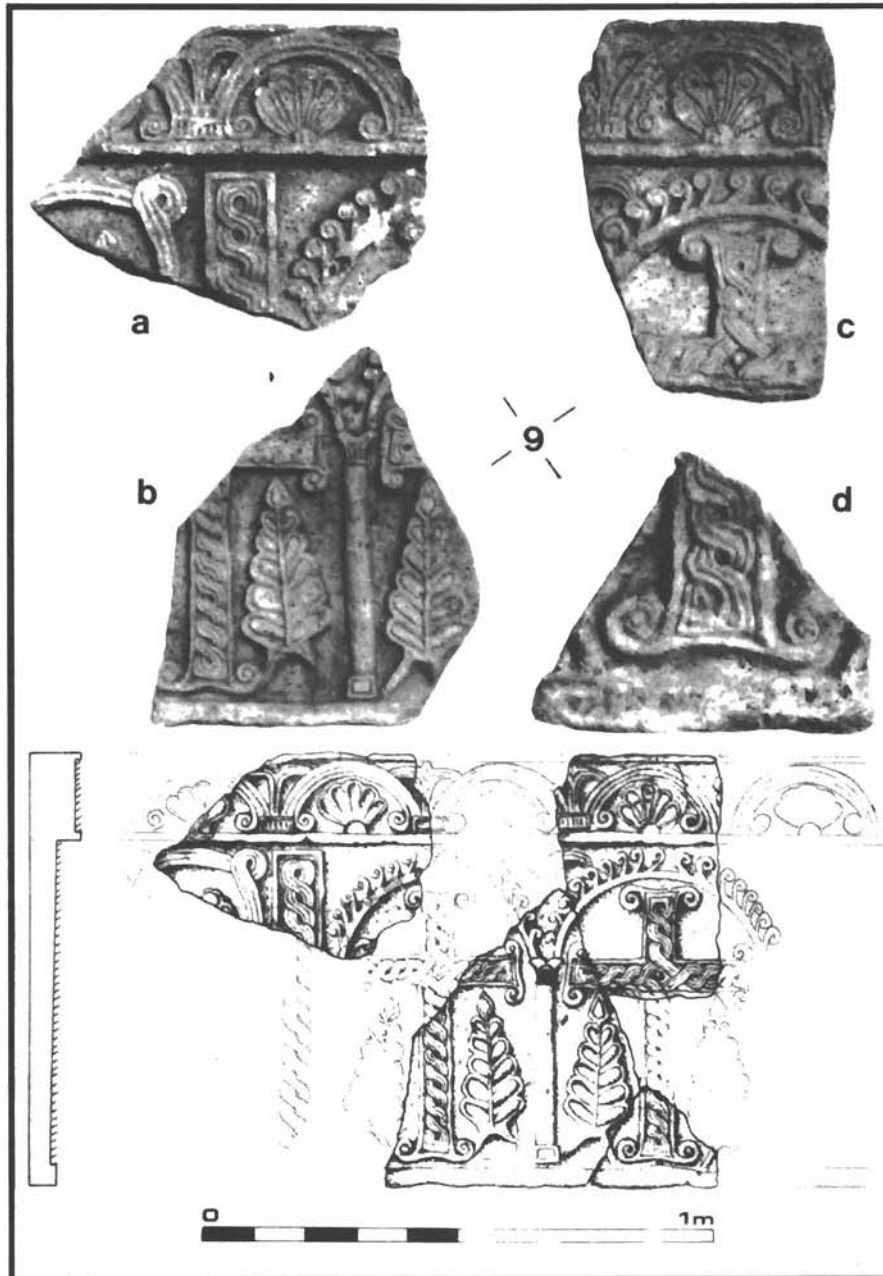
1 Bale – župna crkva Vele Gospe; 2 Veli Brijun – crkva sv. Marije. – 1 Bale – l'église paroissiale de la Vierge (Vela Gospa); 2 Veli Brijun – l'église Sainte-Marie



3 Pula – nepoznato nalazište; 4 bazilika sv. Marije Formoze; 5–6 katedrala Vele Gospe. – 3 Pula – site inconnu; 4 la basilique Sainte-Marie Formose; 5–6 la cathédrale



7-8 sv. Kvirin kod Vodnjana – crkva sv. Kvirina; 10 Betika kod Barbarige – crkva sv. Andrije.
– 7-8 *St-Quirin près de Vodnjan – église St-Quirin*; 10 *Betika près de Barbariga – l'église Saint-André*



9 Betika kod Barbarige – crkva sv. Andrije. – 9 Betika près de Barbariga – l'église Saint-André

Ulomci pluteja iz sv. Kvirina kod Vodnjana (T.II/7–8)

Dva ulomka pluteja od vapnenca (S/7292), (21,5 x 22 x 8,4 cm); (S/3388), (26 x 16 x 10 cm) koji u reljefu sadržavaju stiliziranu palmetu ukrašenu jednostavnim »V« urezima. S obje strane troprute pletenice vjerojatno odgovaraju kraku latinskog križa, odnosno stupu koji nosi arkađu.

Prvi je ulomak nađen za vrijeme iskopavanja 1977/1978. godine u području trobrodne crkve sv. Kvirina, sjeverno od Vodnjana, čija je prva graditeljska faza datirana u drugu polovicu 6. st.¹² Drugi je pak pripadao tzv. »Vodnjanskom« lapidariju¹³ – skupu spomenika danas uglavnom premještenom u Franjevački samostan i Arheološki muzej Istre u Puli.

Plutej iz bazilike sv. Andrije kod Barbarige (T.IV/9)

Četiri ulomka pregradne reljefne ploče od vapnenca (inv. br. S/5081), (a/ 55 x 42 x 10 cm, b/ 52 x 42 x 5 cm, c/ 30 x 45 x 10 cm, d/ 18 x 21,5 x 5 cm) čija je gornja gređa ispunjena stiliziranim nizom troprutastih lukova (polurozete) završenih volutama. Prostori pod i između lukova naizmjenično su ispunjeni lepezastim palmetama i ljiljanom. Središnji je prostor ukrašen reljefom glatkoga stupa i parom lukova s dva antitetička niza voluta. Unutar dvije tako arhitektonski definirane površine smješteni su latinski križevi, čiji se krajevi krakova proširuju u volute, te su ispunjeni troprutastom vrpcom pletera. Ispod vodoravnog kraka nalaze se stilizirane lisnate palmete. Lijeva strana sadržava okomitu letvicu s pletenicom i preplet koji vjerojatno zatvara dva medaljona motivom osmice.

Opisani ulomci su nađeni razbacani po južnome brodu crkve i s obzirom na raznovrsnost sakralnoga sklopa još nije moguće definirati primarni funkcionalni smještaj pluteja. Istraživanja su obavljena u razdoblju od 1974. do 1977. godine pod vodstvom B. Marušića, kad su nađeni brojni stilski srodni ulomci, od kojih se u logičnu cjelinu mogu povezati samo ovdje navedeni.

Samostanski kompleks sv. Andrije kod Betike, odnosno Barbarige, počeo se razvijati iz trolisne memorijalne kapele iz prve polovice 5. st., te njezina produžetka u trobrodnu crkvu sredinom istoga stoljeća. Krajem 6. i početkom 7. st. dograđuje se krstionica s poligonalnom apsidom, a u drugoj pol. 7. st. pravokutna grobna kapela. Sav samostanski sklop s atrijem i cisternom napušten je, čini se, u 13. st. Djelomično objavljeni, mnogobrojni kameni spomenici ukrašeni pleternim reljefom i ovdje svjedoče o zamjeni namještaja u predromanič.¹⁴

Ulomak pluteja iz crkve sv. Andrije kod Barbarige (T.III/10)

Manji dio pregradne ploče od vapnenca (inv. br. S/5024), (27 x 20 x 5 cm) letvicom podijeljen u dva dijela. Donji je oštećen, a gornji ispunjen stiliziranom lisnatom palmetom i volutastim završetkom profiliranog latinskog križa.

Ulomak je nađen u listopadu 1976, odbačen u oltarnom grobu crkve.

* *
*

Tri ukrasne scenske značajke u osnovi tih spomenika naglašavaju arhitektoniku pročelja prostora, kao okvir prikaza križa među biljnim motivima.

Simbolički prikaz Krista križem izuzetno je raširen u kršćanskom svijetu, posebno nakon postavljanja memorijalnog križa na Golgoti u 4. st. i njegove obnove za Teodozija II. oko 440. godine.¹⁵ Popularnost toga simbola, osim Kristova monograma, uvjetovala je njegova jednostavnost u upućivanju brojnih vjerskih poruka. Tajna uspješnosti svake odaslane suvremene poruke oduvijek je ovisila o jednostavnosti oblikovanja simbola. Učestalost toga simbola u starokršćanskom kultu tako dominira nad realistično-figuralnim oslikavanjima Krista među aposto-

lima, što je kasnije reducirano na samo dva lika, te zamijenjeno alegorijskim golubovima, jaganjcima, dupinima ili ribama.¹⁶ Osim smanjenja broja Kristovih pratilaca, antitetički postavljeni čuvari – par anđela, plod su prenošenja prosvjetljene Konstantinove nebeske vizije uoči jednog od najznačajnijih političkih događaja kršćanske crkve.¹⁷ Takva jednostavna Kristova predodžba kao općeniti osnovni znak religije objašnjava se simbolom Spasiteljeve muke i uskrsnuća.¹⁸

S druge strane, kao posljedica određenih osnovnih shema nastale su mnogobrojne varijacije i kombinacije detalja u estetskom odnosu prema uvijek novoj klesarskoj površini, te se tako misaono i tehnički zadržali poduže u upotrebi. Tako je jednostavnost križnoga uzorka tehničkim korijenima vezana i za arhitektonska obilježja simboličkoga značenja vrata, već u pogansko vrijeme konstrukcijom antičkih stela (*domus aeterna*) kao raširena karakteristika sepulkralne umjetnosti istočnjačkoga porijekla.¹⁹ Nadalje, rimski tzv. arhitektonski sarkofazi 2. i 3. st. na italjskom poluotoku²⁰ i u Istri,²¹ kao domovi mrtvih, logičan su prototip oblikovanja reljefne arhitekture ranobizantskih sarkofaga.

Na ranokršćanskim sarkofazima, tako je središnja prezentacija Krista s eventualnim arhitektonskim reljefima često oplemenjena i nasuprotnim palminim drvećem ili palmetama. Jezikom kršćanskih simbola ona je znak pobjede, i to mučenika nad smrću i mukama, tj. odmah i uskrsnuća Kristova, a alegorijski vegetacija palmi simbolizira oazno mjesto mira, spokojstva i zadovoljstva, odnosno rajski Eden.²² Srodni biljni motiv prenesenog značenja nalazimo također i u plodnome stablu života nebeskog Jeruzalema u trijumfalnoj konačnici apokaliptičnog Ivanova Otkrivenja.²³ Nazočnost zvijezda – rozeta, također je potvrda nebeskog svijeta, seljenje martira u nebo, ali i podsjetnik na zvjezdane akroterije zdanja Kristova groba Konstantinova doba.²⁴

Napose u Istri bliskoj Raveni nailazimo na velik broj ranokršćanskih sarkofaga s likom Krista među palmama,²⁵ zatim s prikazom križa između palmina drveća i rajskih paunova,²⁶ ukrašenih kombinacijom palmina drveća, kristograma i jaganjaca uglavnom iz 5. st.,²⁷ ili pak s prikazom latinskoga križa i palminog drveća u arkadama sa školjkama.²⁸ Funkcionalnost predočavanja arhitektonskih pročelja u zagrobnom kultu kršćanstva ogleda se i u reljefnom oblikovanju podoljarnih konfesija 6. stoljeća (*fenestele confesionis*), bilo onih stvarno upotrijebljivih s pristupačnim otvorom, ili pak onih gdje je ulaz samo naznačen vratima ili križem poput primjera iz Italije²⁹ i Istre.³⁰ Istočno područje kulturnog uticaja, također, njeguje predodžbu križa u arkadnom sklopu, što upozoravaju neki primjeri kao carigradske ploče rekonstrukcije Teodozijeve zidina³¹ ili korice od srebrnog lima knjige datirane oko 570. godine.³²

Što se tiče stilskog prikazivanja te tematike, a neposredno povezanog načinom obrade pojedinosti naših spomenika veoma su bitni reljefni sarkofazi iz Zadra, koji pripadaju tzv. prijelaznom razdoblju kao određenom kontinuitetu razvojnosti kamene plastike u tradiciji kasne antike prema predromanici. Stoga je zadarski sarkofag iz katedrale pripao razdoblju koje neposredno prethodi pleternoj plastici, dakle prije od 9. st.,³³ dok su pluteji iz crkve sv. Stošije datirani u kraj 8. i početak 9. st.³⁴

Rijetki su, te odudaraju od pulskih reljefa srodni nalazi iz drugih istarskih srednjovjekovnih biskupija. Takve novigradske³⁵ i porečke³⁶ skulpture iz 9. st. preferiraju prikaz biljnih motiva stabla života i rozeta namjesto palmeta. Zanimljivo da i u prostoru italjskog dijela sjeverojadranskog zaljeva izostaje očekivana brojnost

pleternih spomenika ukrašenih takvim prikazom. Bez obzira na množinu pleterne plastike, središta kao što su Ravena, Aquileia i Grado zapažen je samo spomenik poput tzv. sarkofaga S. Vittore iz prve pol. 9. st.³⁷ Plutej iz čedadске bazilike S. Maria Assunta urešen je križem i palmetama koje okružuju medaljoni ispunjeni simbolima evanđelista. Vjerojatno predstavlja jedan od najranijih poznatih primjera (datirano kao plutej Sigualda oko 760–787. godine) te tematike s dvoprutim pleterom u križu.³⁸

Ostali srodni italski reljefi uglavnom su vremenski smješteni u 9. st., i to u samome Rimu iz crkve S. Sabine za pape Eugenija II (824–827),⁴⁰ te iz Velabra za Grgura IV (827–844).⁴¹ Mnoge ostale italske biskupije među repertoarom pluteja također slično njeguju tu temu, kao što su reljefi iz Verone⁴² i Spoleta iz 9. st.,⁴³ Beneventa iz prve polovice 9. st.,⁴⁴ Ferentina iz druge četvrtine 9. st.⁴⁵ ili oni s Torcella datirani u 9. i 10. st.⁴⁶ Napose mramorna ploča iz bazilike S. Tommaso s Torcella, s reljefnim križem između dva bršljanova lista, naravno uz kasne stilske karakteristike 11. st., prizorom blagoslova rukom u medaljonu križišta, upozoravaju na tematsko simboličku vrijednost navedenog motiva, naglašavajući time cjelokupnu poruku – *Maiestas Domini*.⁴⁷

U prostoru jugoistočnih Alpi reljefni križ s biljnim dodacima unutar arkada odgovara predromaničkom pleternom razdoblju prijelaza 8. u 9. st. i trajanjem sve do polovice toga stoljeća.⁴⁸

Bogatstvo i omiljenost toga motiva u reljefima pluteja i sarkofaga 9. i 10. st. nije posebno izražena samo u obalnim naseljima dalmatinske theme kao u slučaju Splita,⁴⁹ Trogira⁵⁰ i Zadra,⁵¹ već se slični oblici mogu susretati i u njihovu neposrednom zaleđu: u Kljacima,⁵² Brnazima,⁵³ kninskom području⁵⁴ i Otresu kod Benkovca.⁵⁵ Kiparstvo južnodalmatinske grupe njeguje pak takve reljefe uz određena lokalna stilska obilježja, napose trolisnog ljljana umjesto palmeta, npr. iz Komolca i iz crkve sv. Stjepana u Dubrovniku s kraja 9. st.⁵⁶

* *
*

Najranije bi se stilski morao svrstati pulski plutej (k. br. 3), na kojemu uz jednostavnost profilacije u obradi reljefa nema nikakvih pleternih uresa. Takve rustične radove teže je vremenski odrediti, jer ne posjeduju izrazitu stilsku osobitost, dok je njihov cjelokupni izgled bliži paleobizantskoj skulpturi u retardiranoj varijanti. Premda je latinski križ proširenih krakova i obrubljen ugraviranim crtama donekle neizmijenjena sastavnica od kasne antike, pa čak do kasne predromanike, uz neka datacijska uporišta, a napose ako sadržava skromne nagovještaje pleternih ukrasa, za takve spomenike se određuje pripadnost tzv. stilu prijelaza što prethodi predromaničkoj skulpturi.⁵⁷

Umnožavanje profilacije u prikazu križa, također slijedi ranokršćanske uzore, naročito onih iz ranobizantsko-ravenskog spomeničkog skupa.⁵⁸ Takvoj prijelaznoj fazi neposrednog formiranja pleterne plastičnosti pripada sarkofag iz Bala (k. br. 1). Velobrijunski plutej sadržava identičan križ, ali ipak nazočnost izrazite pleterne ornamentike označava nešto kasnije vrijeme nastanka (k. br. 2).

Ostali ulomci ploča svojim bogatim detaljima izrazitih odlika karolinške reljefnosti stilski pripadaju već formiranoj fazi predromaničke skulpture u Istri. Na južnoistarskim primjerima zapaža se nedostatak motiva rozeta, osobitih za Italiju⁵⁹ i

Dalmaciju,⁶⁰ već ih nadomještaju biljni motivi (k. br. 5–6) ili pleterni »gordijski čvor« (k. br. 4). Taj česti ures i u samoj pulskoj biskupiji ima datacijsko uporište uz biskupski monogram na ciboriju krstionice katedrale prve polovice 9. st.⁶¹

Dosad neobjavljeni plutej iz Betike (k. br. 9) prostornom organizacijom površine posebno podsjeća na velobrijunski primjer, ali i na plutej iz Zadra,⁶² dok slične detalje nalazimo i na srednjovjekovnim spomenicima u Italiji, kao što su rubne arkade s volutama, stilizirani cvjetovi ljiljana i lepezaste palmete,⁶³ te kukice u luku.⁶⁴ Naročito treba istaknuti gotovo istovjetne latinske križeve s volutama i ispunjene pletenicom spomenika iz Rima.⁶⁵

To sve upućuje na dataciju toga pluteja, zajedno s ostalim pločama (k. br. 4–8 i 10) u prvu polovicu 9. st. s mogućnošću manjeg vremenskog kašnjenja provincije u odnosu na izrazita kulturna ozračja većih radioničkih središta. Uza sve vanjske gospodarske utjecaje što pruža grad na moru, logično je očekivati u Puli djelovanje i domaćih radionica. U slučaju razlikovnosti naših spomenika može se govoriti o najmanje pet kiparskih manufaktura. Najstariji je obrtnik pulskoga pluteja nepoznatog nalazišta (1), te zatim ona radionica što je izradila sarkofag iz Bala i velobrijunski plutej (2–3). Razvijenijoj pleternoj reljefnosti izgleda da je najmanje bio vičan klesar pluteja iz sv. Kvirina (7–8), dok su najljepše predromaničke radove izrađivali djelatnici spomenika za grad (4–6) i samostan u Betici (9–10).

¹ O predromaničkoj skulpturi u Istri napose ističemo djela: D. R i s m o n d o, La primitiva chiesa di S. Michele di Bagnole presso Dignano, *Atti e Memorie della Società istriana d'archeologia e storia patria* (dalje: *AMSP*), XXIV, Parenzo 1908; B. M a r u š i ć, Novi spomenici ranosrednjovjekovne skulpture u Istri i na kvarnerskim otocima, *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, IV, Zagreb 1956; B. M a r u š i ć, Djelatnost srednjovjekovnog odjela AMI u Puli 1947–1955, *Starohrvatska prosvjeta* (dalje: *SHP*), 6, Zagreb 1958; B. M a r u š i ć, Djelatnost srednjovjekovnog odjela AMI u Puli 1956–1958, *SHP*, 8–9, Zagreb 1963; B. M a r u š i ć, Dva spomenika ranosrednjovjekovne arhitekture u Guranu kod Vodnjana, *SHP*, 8–9, Zagreb 1963; A. Š o n j e, Novi nalazi starokršćanske i ranosrednjovjekovne arhitekture u Poreštini, *Histria archaeologica* (dalje: *HA*), I/2, Pula 1970; B. M a r u š i ć, Kompleks bazilike sv. Sofije u Dvogradu, *HA*, II/2, Pula 1971; B. M a r u š i ć, Doprinos poznavanju ranosrednjovjekovne skulpture u Istri, *Jadranski zbornik*, 12, Pula – Rijeka 1982–1985; B. M a r u š i ć, Doprinos poznavanju povijesno umjetničkih spomenika kaštela Bale u južnoj Istri, *SHP*, 13, Split 1983.

² B. M a r u š i ć, Istra u ranom srednjem vijeku, Pula 1960, 22; G. d e V e r g o t t i n i, Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il medio evo, Trieste, 1979, 27.

³ N. K l a i ć, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1975, 176–178; M. B r a n d t, Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka, Zagreb 1980, 234–245.

⁴ N. K l a i ć, *o. c.*, 106; M. B r a n d t, *o. c.*, 328–341.

⁵ G. C a p r i n, L'Istria nobilissima, Trieste 1905, 67.

⁶ A. Š o n j e, Starokršćanski sarkofazi u Istri, *Rad JAZU*, 381, Zagreb 1978, 169.

⁷ B. M a r u š i ć, *o. c.*, 1983, 93.

⁸ B. M a r u š i ć, Kasnoantička i bizantska Pula, Pula 1967, 8; I. O s t o j i ć, Benediktinci u Hrvatskoj, III, Split 1963, 171–172; Š. M l a k a r, Fortifikacijska arhitektura na otoku Brioni – »Bizantski kastrum«, *HA*, 6–7/1975–76, Pula 1976, 40.

⁹ A. G r i, Ranosrednjovjekovna crkvena arhitektura i skulptura otoka V. Brioni (diplomski rad).

¹⁰ A. G n i r s, Die Basilica St. Maria Formosa oder del Canneto in Pola, *Mitteilungen der K. K. Zentral-Kommission*, N. F. 28, Wien 1902, 61, fig. 2; A. M o r a s s i, La Chiesa di Santa Maria Formosa o del Canneto in Pola, *Bolletino d'arte*, Anno IV/1, Roma 1924.

- ¹¹ B. Marušić, *o. c.*, 1960, 27, T. XIII/3.
- ¹² B. Marušić, Ricerche archeologiche nella basilica di S. Quirino presso Dignano, *AMSI, Rovinj* 1986–7, 75, T. III/3.
- ¹³ Isto, 75, T. XI/3.
- ¹⁴ B. Marušić, Kršćanstvo i poganstvo na tlu Istre u IV. i V. st., *Arheološki vestnik* (dalje: AV) XXIX, Ljubljana 1978, 566; B. Marušić–J. Šašel, De la cella trichora au complexe monastique de St. André à Betika entre Pula et Rovinj, AV, 37, Ljubljana 1986, 307–342; B. Marušić, Materijalna kultura Istre od 9. do 12. stoljeća, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 11/1, Pula 1987, 118.
- ¹⁵ N. Cambi, Krist i njegova simbolika u likovnoj umjetnosti starokršćanskog perioda u Dalmaciji, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (dalje: VAHD), LXX–LXXI, Split 1968–1969, 85.
- ¹⁶ Isto, 57–106.
- ¹⁷ M. Guarducci, La capsella eburnea di Samagher, *AMSI*, N. S. XXVI, Trieste 1978, 49.
- ¹⁸ I. Fisković, Ranokršćanski sarkofazi s otoka Brača, *VAHD*, LXXV, Split 1981, 116; Ž. Rapanić, Predromaničko doba u Dalmaciji, Split 1987, 103.
- ¹⁹ D. Rendić-Miočević, Nekoliko monumentalnih nadgrobničkih stela s portretima iz sjeverne Dalmacije, *Diadora*, 1, Zadar 1960, 117–118, bilj. 20.
- ²⁰ F. Rebbecchi, I sarcofagi romani dell'arco Adriatico, *Antichità Altoadriatiche*, XIII, Udine 1978, 240–241, 249–250.
- ²¹ A. Šonje, *o. c.*, 1978, 146–148.
- ²² Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb 1979, 447.
- ²³ Lexikon der christlichen Ikonographie, 1, Freiburg 1968, 258–267.
- ²⁴ M. Guarducci, *o. c.*, 36–40.
- ²⁵ G. Bovini, »Corpus« della scultura paleocristiana bizantina ed altomedioevale di Ravenna II, Roma 1968, k. br. 10, str. 29; k. br. 11, str. 30; k. br. 15, str. 34–35.
- ²⁶ Isto, sarkofag iz crkve S. Maria in Porto Fuori (br. 12); sarkofag iz crkve S. Vitale (br. 13), ili primjerak br. 14, str. 33–34.
- ²⁷ Isto, npr. tzv. sarkofag Konstancija III iz mauzoleja G. Placidie (br. 22), str. 42.
- ²⁸ Isto, npr. sarkofag iz nadbiskupskog muzeja (br. 29), 45–46; tzv. Honorijev sarkofag iz mauzoleja G. Placidie (br. 30), 46; sarkofag iz bazilike S. Apollinare in Classe (br. 31), 47.
- ²⁹ Isto, primjerak iz baptisterija ravenatske katedrale, str. 17; iz bazilike S. Apollinare in Classe, str. 19; iz crkve Sv. Franje, str. 19; bazilike Sv. Ivana Evanđeliste, str. 19–20.
- ³⁰ M. Prelog, Grad i spomenici, Beograd 1957, 113, sl. 164, 208.
- ³¹ R. Farioli, Ravenna, Constantinopoli: Considerazioni sulla scultura del VI secolo, XXX Corso di cultura sull'arte Ravennate e Bizantina, Ravenna 1983.
- ³² E. Kitzinger, Handbook of Byzantine Collection, Washington 1967, 20.
- ³³ I. Petricoli, Fragmenti skulpture od VI do VII stoljeća iz Zadra, *Diadora*, 1, Zadar 1960, 188–193.
- ³⁴ J. Belošević, Neobjavljeni ranosrednjovjekovni kameni spomenici s pleternim ukrasom iz Zadra, *Diadora*, 4, Zadar 1968, 271–279.
- ³⁵ L. Parentin, Cittanova d'Istria, Trieste 1974, 317, 327; B. Marušić, Kasnoantički kaštel Novigrad (Istra) u svijetlu arheološke građe, *Diadora*, 11, Zadar 1989, 304.
- ³⁶ B. Marušić, *o. c.*, 1982–1985, 323.
- ³⁷ G. Bovini, *o. c.*, 60.
- ³⁸ M. Brozzi, La chiesa di S. Giovanni Battista a Cividale, *Memorie storiche Forogiuliesi*, LIV, Udine 1979, 82, fig. 1; C. Gaberscek, L'eredita sasanide nella scultura altomedioevale in Friuli, *Memorie storiche Forogiuliesi*, LIX, Udine 1980.

- ³⁹ L. Pani-Ermini, La diocesi di Roma, *Corpus della scultura altomedievale* (dalje: CSA), VIII/I, Spoleto 1974, 92–94, T. XVI–XVII; L. Pani-Ermini, La diocesi di Roma, CSA, VIII/II, Spoleto 1974, 25–32, T. I.
- ⁴⁰ M. Trinci-Cecchelli, La diocesi di Roma, CSA, VII/IV, Spoleto 1976, 201–207, T. LXXII–LXXIV.
- ⁴¹ A. Melucco-Vaccaro, La diocesi di Roma, CSA, VII/III, Spoleto 1974, 76–78, T. VI.
- ⁴² H. P. L'Orange–A. Torp, Il tempietto Longobardo di Cividale, Roma 1979, 174–175, sl. 313.
- ⁴³ J. Serra, La diocesi di Spoleto, CSA, II, Spoleto 1961, 47–48, T. XXIV.
- ⁴⁴ M. Rotoli, La diocesi di Benevento, CSA, V, Spoleto 1966, k. br. 42, T. XIII.
- ⁴⁵ A. M. Ramieri, La diocesi di Ferentino, CSA, XI, Spoleto 1983, 42–44, T. V, XXII.
- ⁴⁶ R. Polacco, Scultura paleocristiana e altomedioevale di Torcello, Treviso 1976, 36–37, 41–43.
- ⁴⁷ Isto, 148–149.
- ⁴⁸ M. Sagadin, Plastika s pleteninasto ornamentiko v Sloveniji, *Zbornik za umetnosno zgodovino*, XVII, Ljubljana 1981, 47–48.
- ⁴⁹ Primjeri pluteja iz S. Michaelis in ripa maris, sarkofag nadbiskupa Ivana Splićanina sina Torakova, zatim ulomci pluteja iz splitske katedrale, Lj. Karaman, O počecima srednjovjekovnog Splita do godine 800, Serta Hoffileriana, Zagreb 1940, 84; Ž. Rapanić, Kamena plastika ranog srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju Split, *VAHD*, LX, Split 1958, 3, 6; D. Jelovina, Djelatnost muzeja Hrvatskih arheoloških spomenika od 1968. do 1980, *SHP*, III/11, Split, 1981, sl. 17; Ž. Rapanić, Predromaničko doba u Dalmaciji, Split 1987, 113, T. VI.
- ⁵⁰ T. Burić, Predromanička skulptura u Trogiru, *SHP*, III/12, Split 1982, 146.
- ⁵¹ Ž. Rapanić, *o. c.*, 1987, 123.
- ⁵² Isto, 128, T. XXV.
- ⁵³ T. Burić, *o. c.*, 147.
- ⁵⁴ S. Gunjača, *Tiniensia archaeologica-historica-topographica*, I, *SHP*, III/6, Zagreb 1958, 143, 194, sl. 2–3, 19.
- ⁵⁵ T. Burić, *o. c.*, 147, bilj. 60.
- ⁵⁶ M. Jurković, Prilog poznavanju južnodalmatinske grupe predromaničke skulpture, *SHP*, III/15, Split 1986, 193, 195, sl. 15, 18.
- ⁵⁷ Ž. Rapanić, *o. c.*, 1987, 124–125; I. Petricioli, *o. c.*, 188–193; N. Cambi, Križ na zapadnim vratima Dioklecijanove palače, *Kulturna baština*, VII/11–12, Split 1981, 6–14.
- ⁵⁸ G. Bovini, *o. c.*, 47–48; B. Marušić, *o. c.*, 1983, 93.
- ⁵⁹ J. Serra, *o. c.*, 47–48, T. XXIV; L. Pani-Ermini, *o. c.*, (CSA, VIII/I), 92–94, T. XVI–XVIII; M. Trinci-Cecchelli, *o. c.*, 201–207, T. LXX–LXXVI.
- ⁶⁰ Naročito primjeri iz Splita, Trogira i Kljaka – vidi prethodne bilješke 42, 43, 45.
- ⁶¹ M. Mirabella-Roberti, Il Duomo di Pola, Pola 1943, 16; B. Marušić, *o. c.*, 1982–1985, 331, bilj. 56.
- ⁶² Ž. Rapanić, *o. c.*, 1958, 102–103.
- ⁶³ G. Panazza–A. Tagliaferri, La diocesi di Brescia, CSA, III, Spoleto 1966, 165–166, T. LVI; J. Raspi-Serra, Le diocesi dell'alto Lazio, CSA, VIII, Spoleto 1974, 61–62, T. XXVIII–XXIX.
- ⁶⁴ R. Polacco, *o. c.*, 41–42.
- ⁶⁵ L. Pani-Ermini, *o. c.*, (CSA VIII/I), k. br. 41, T. XVI; M. Trinci-Cecchelli, *o. c.*, k. br. 235–238, T. LXXIV–LXXVI; J. Raspi-Serra, *o. c.*, k. br. 153, T. CVI.

*Résumé*LES MONUMENTS DE PIERRE DU HAUT MOYEN ÂGE AVEC UNE
REPRÉSENTATION SYMBOLIQUE DU »PARADIS« D'ISTRIE
MÉRIDIONALE

L'influence culturelle exceptionnelle qui se reflète dans chaque édifice sacré d'Istrie, presque infailliblement lors du remplacement du mobilier de pierre d'église aux ornements pré-romans en relief, résulte de l'atmosphère des centres religieux italiens. D'autre part, la tradition de la basse antiquité et paléobyzantine, enracinée dans la conscience traditionnelle de leur propre valeur des évêchés occidentaux de la presqu'île, devait encore s'augmenter après la conquête de l'Istrie par les Francs en 787, et lors de l'appartenance politique de l'Istrie au royaume italo-italique, au 9^e siècle.

Dans la ville de Pula et dans la région de son évêché médiéval ont été découverts au cours de tout notre siècle des monuments de pierre (fig. 1), thématiquement liés à la même représentation en relief (T. I–IV). À la différence des exemples semblables, vraiment rares, des sièges épiscopaux d'Istrie du Nord, Pula et ses alentours immédiats connaissent le sarcophage de Bale (1) et de nombreux fragments de plaques de chancel: de l'église Sainte-Marie à Veli Brijun (2), de la ville même – site inconnu (3), de la basilique de Sainte-Marie Formose (4), de la cathédrale (5–6), de l'église St-Quirin près de Vodnjan (7–8) et de l'ensemble conventuel de Saint-André de Betika près de Barbariga (9–10).

Certains messages chrétiens y sont exprimés par des symboles en relief représentant les motifs de base de la croix et de la palmette, généralement à l'intérieur d'éléments architectoniques pressentis. La diversité du traitement et de la combinaison des détails, depuis les surfaces des plaques de chancel des sarcophages extrêmement simples par leur technique jusqu'aux surfaces richement sculptées, permet de suivre le développement du style dans la présentation des scènes.

Par le langage des symboles chrétiens, les scènes symboliques représentent la victoire sur la mort – la résurrection et en même temps l'oasis de paix, de sérénité et de satisfaction – l'Eden paradisiaque. Au sens figuré, nous trouvons aussi des motifs végétaux apparentés de palmiers dans l'arbre de vie fécond de la Jérusalem céleste dans la fin triomphale de l'Apocalypse. Puis les scènes semblables des plaques de chancel de Dalmatie et d'Italie, mais non pas en Istrie méridionale, sont aussi ornées habituellement d'étoiles – rosettes, comme preuve du monde céleste, mais aussi pour rappeler les acrotères constellés de la construction du tombeau du Christ à l'époque de Constantin. La tradition de la basse antiquité de cultiver ces thèmes religieux est particulièrement exprimée sur les sarcophages paléochrétiens, symboliquement ornés par une combinaison de la figure du Christ, du christogramme, de la croix latine parmi des palmiers.

Le plus ancien exemple daté et connu de cette thématique doté d'entrelacs dans la croix, est celui qui est encadré de scènes d'évangélistes de la basilique S. Maria Assunta à Cividale – déterminé à l'époque de Siguald vers 760–787. Les autres reliefs italiens de ce genre comportant la caractéristique d'entrelacs à triple tresses sont généralement situés au 9^e siècle, telles les plaques de chancel de Vérone, Spolète, Benevento, Ferentin, ayant pour base les monuments de l'église Sainte-Sabine à Rome, à l'époque du pape Eugène II (824–827) et de Vélabre, au temps du pape

Grégoire IV (827–844). La plaque de marbre de la basilique S. Tommaso de Torcello, qui par ses caractéristiques ultérieures de style est datée du XI^e siècle, montre par la scène des détails de la bénédiction, de la main, dans le médaillon de la croisée, la valeur thématique de l'ensemble du message – *Maiestas Domini*.

La richesse et la popularité de ce motif en relief de la sculpture pré-romane des plaques de chancel et des sarcophages des 9^e et 10^e siècles ne sont pas exprimées seulement dans les centres côtiers du Thème byzantin de Dalmatie, comme c'est le cas de Split, Trogir et Zadar. On peut voir aussi des formes semblables dans leur arrière-pays: à Kljaci, Brnaze, dans la région de Knin et à Otres près de Benkovac. La sculpture du groupe dalmate méridional cultive encore de tels reliefs qui ont en plus des caractéristiques de style locales, notamment le lis trilobé au lieu de la palmette, par exemple de Komolac et de Dubrovnik, de la fin du 9^e siècle.

Par son style, la plaque de chancel de Pula provenant d'un site inconnu devrait être classé à une époque très ancienne; tout son aspect rappelle les reliefs paléo-byzantins, mais en variante rustique. Le sarcophage de Bale et la plaque de chancel de Veli Brijun marquent par leurs détails la phase transitoire de la formation directe de la plastique à entrelacs de la fin du 8^e et du début du 9^e siècle. La plaque de chancel de Betika correspond par l'organisation de sa surface à l'exemple de Veli Brijun, mais avec les autres exemples de Pula, par ses riches détails des caractéristiques incontestables du relief carolingien, elle appartient quant au style à la phase déjà formée de la sculpture pré-romane de l'entrelacs de la première moitié du 9^e siècle en Istrie.

Traduction: *Françoise Kveder*

